

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

Cilt/Vol.: 2-Sayı/Issue: 3
Haziran 2024/June 2024

Başvuru/Submitted: 20 Aralık 2023,/20 December 2023
Kabul/accepted: 11 Mayıs 2024,/11 May 2024

<https://tarihtetkikleri.com>

DOI Number: 10.5281/zenodo.11478765

Araştırma Makalesi

Altı ayda bir yayınlanan hakemli, tarih dergisi
A refereed history journal published every six months

Son Dönem Osmanlı Yemen’inde İstikrarsızlık ve Kıtık

Recep Ali ABİŞ*

Özet

Yemen Vilayeti 1538’de Mısır Valisi Hadım Süleyman Paşa tarafından Osmanlı İmparatorluğuna bağlandı. İmparatorluğun vilayetteki ilk faaliyetleri, yeni idareye karşı başlayan isyanları bastırmaya çalışılmasıyla geçti. Vilayette karışıklıklar 1635’e kadar devam etti, 1598-1635 isyanları neticesinde Osmanlı İmparatorluğu tarafından Yemen’in idaresi, yerel bir güç ve dini karaktere sahip liderler olan Zeydi imamlarının yönetimine bırakıldı. Osmanlı İmparatorluğu’nun Yemen’de idareyi tekrardan tahsis etmesi ise 1848 gibi geç bir tarihte gerçekleşecektir. Osmanlı İmparatorluğu’nun Yemen’e tekrardan ilgi duymasının ana nedeni, Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla önemli bir güzergâh haline gelen Kızıldeniz’e artan ilgiyle açıklanabilir. Emperyal güçlerin Kızıldeniz ve Umman Denizi kıyısındaki yerel kabile şefleri nezdinde yaptıkları girişimler, Osmanlı egemenliğiyle birlikte kutsal İslam şehirleri Mekke ve Medine’nin güvenliğini de tehdit etmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu bölgeye tekrar egemen olmaya çalıştığı anda, 1848 yılından önce bölgelerinde bağımsız hareket eden küçük kabile şeyhlerinin yanında, güçlü Zeydi İmamı Yahya’yı ve yine atalarının Mağrib’te kurdukları İdrisi Devleti’ni, Asir bölgesinde ihya etmeye çalışan Seyyid İdrisi ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. İsyancılar, askeri operasyonlar ve kuraklığın getirdiği olumsuz şartlar, Yemen Vilayetini yaşanılması zor bir coğrafya haline getirmiştir. Bu çalışmada, Yemen içerisindeki mezhepsel ve siyasi güç dengelerine değinilerek, emperyal güçlerin faaliyetlerine karşı Türk idaresinin aldığı tedbirler irdelenmekle birlikte 1902-1907 yılları arasında Yemen’de yaşanan gıda sorununa yer verilecektir. Çalışmanın ana kaynaklarını İngiliz arşivinin yayınladığı arşiv kayıtları, Türkçe-İngilizce telif tektik eserler oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: İmam Yahya, Seyyid İdrisi, Türk-İtalya Harbi, Yemen, Kahve, Tarım

Instability and Famine in Late Ottoman Yemen

Abstract

The Yemen province was annexed to the Ottoman Empire in 1538 by the Governor of Egypt, Hadım Süleyman Pasha. The first activities of the Empire in the province were spent trying to suppress the rebellions against the new administration. Unrest in the province continued until 1635, when, as a result of the rebellions of 1598-1635, the Ottoman Empire left the administration of Yemen in the hands of the Zaidi imams, a local power and leaders of a religious character. It was not until as late as 1848 that the Ottoman Empire reassigned power in Yemen. The main reason for the Ottoman Empire's renewed interest in Yemen can be explained by the growing interest in the Red Sea, which became an important route with the opening of the Suez Canal. The attempts of the imperial powers to influence the local tribal chiefs along the Red Sea and the Arabian Sea threatened the security of the holy

* Tarih Bilim Uzmanı, recepaliabis@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1981-6053>

Islamic cities of Mecca and Medina, as well as Ottoman sovereignty. When the Ottoman Empire tried to reassert its dominance in the region, it had to contend not only with the small tribal sheikhs who had acted independently in their territories before 1848 but also with the powerful Zaidi Imam Yahya and Sayyid Idrissi, who tried to revive the Idrissi State in the Asir region, which his ancestors had established in the Maghrib. Rebellions, military operations, and the adverse conditions brought about by drought have made Yemen a difficult geography to live in. This study will discuss the sectarian and political power balances within Yemen, the measures taken by the Turkish administration against the activities of the imperial powers, and the food problem in Yemen between 1902-1907. The main sources of the study will be archival records published by the British archive and Turkish-English copyrighted works.

Key Words: Imam Yahya, Seyyid Idrisî, Turkish-Italian War, Yemen, Coffee, Agriculture

Giriş

Yemen Devleti'nin günümüzde, kuzeyde Suudi Arabistan, doğuda Umman Sultanlığı ile kara sınırı bulunurken denizde ise Kızıldeniz ve Hint Okyanusu ile çevrelenmiştir. Fakat Yemen tarihte birçok sınırlara sahip olmuş ve sınırları üzerinde ortak bir görüşe varılamamıştır. Genel manada Yemen, Arabistan Yarımadası'nın güneyindeki köşesini içine alan bölge olarak adlandırılmıştır. Yemen'in adı da tarih içerisinde farklı şekillerde açıklanmaya çalışılmıştır. Bazılarına göre; Kabe'nin şarkında yer aldığı, bazılarına göre ise, Yuktan b. 'Âbir ve etrafındakiler, diğer Araplardan ayrıldıktan sonra sağa döndükleri için Yemen'e bu ad verilmiş, başka bir rivayete göre ise de Yemen bu adı, aynı ismi taşıyan meşhur kahramandan almıştır. Aloys Sprenger, Grekler ve Romalıların, Yemen'i "Arabia Felix "mes'ud" diye tercüme ettiklerini ve bu "Mes'ud Arabistan" adı altında, Suriye'nin (Şam) güneyindeki ülkelerin anlaşıldığını kaydeder¹. Yemen'in mes'ud Arabistan olarak isimlendirilmesi, onun Mart ve Nisan ayları boyunca Muson yağmurlarının etkisinde kalmasıyla alakalıydı. Söz konusu yağmurlar Yemen'i, Arabistan Yarımadası'nın en verimli arazisi yapmaktaydı². Fakat bu yağışlı iklim Yemen'in bütün yüksek platosu boyunca görülmemekteydi. Özellikle San'a ve ötesinde muson iklimi çok az hissedilmekle birlikte kurak bir iklim hakimdi. Bu yağış miktarındaki farklılık insan yapısı ve mezhepsel farklılıkları da ortaya çıkarmaktaydı. Yemen doğal özellikleri bakımından kıyılardan iç kesimlere doğru sıralanan birbirinden farklı bölgelere ayrılır. Bunlar Kızıldeniz kıyısında Tihame adı verilen 8-65 km genişliklere sahip olan kıyı ovası, Aden Körfezi kıyısındaki dar kıyı ovası, bunun gerisinde yer alan platolar, merkezi dağlık sahalara, kuzeydoğudaki çöl sahası ve adalar olarak sınıflandırılmaktadır³.

Osmanlıların Yemen'e ilgi duyması, XVI. yüzyıl başlarında Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda baş gösteren Portekiz tehlikesinin bir neticesiydi. 1516 yılında Osmanlı Donanması Yemen kıyılarına gelmiş bulunmaktaydı. İmparatorluk 1539'da buraya bir vali tayin ederek yönetsel hakimiyet adına ilk girişimde bulundu. 1635'te Zeydilerin isyanlarıyla bölgede askeri manada tutunamayan Osmanlı İmparatorluğu, buradaki hakimiyetini Zeydi imamlarına bıraktı fakat bölge hukuki olarak imparatorluğun arazisi olarak kabul edilmeye devam edildi. Realitede ise fiili anlamda ilk Osmanlı egemenliği Yemen'de ortadan kalkmıştı⁴. İkinci Osmanlı egemenliği yaklaşık 300 yıl önceki duruma benzer bir tehlikenin ortaya çıkardığı şartlar neticesinde mümkün olmuştur. Bu tehlike ise 1839'da İngiltere'nin Aden'i işgal ederek bölgedeki kabileleri hakimiyetine almaya başlamasıydı. Osmanlı'nın bölge üzerinde tekrardan filli kontrol sağlaması ise Vahhabi isyanı ile başlayan süreç sonrasında mümkün olabilmiştir. 1801'de başlayan Vahhabi isyanını bastırmak için görevlendirilen Kavalalı

¹ Adolf Grohmann, "Yemen", *İA*, C.XIII, MEB Yay. İstanbul 1986, s.371.

² Shelagh Weir, *A Tribal Order, Politics and Law in the Mountains of Yemen*, University of Texas Press, Texas 2007, s.16.

³ Halil Kurt, "Yemen" *DİA*, C.43, İstanbul 2013, s.400.

⁴ İdris Bostan, "Yemen. Osmanlılar Devri" *DİA*, C.43, İstanbul 2013, s.406-410.

Mehmet Ali Paşa, isyanı bastırmakla birlikte Yemen Tihame’sini de yönetimine almış bulunmaktaydı. Avrupalı güçlerin baskıları neticesinde Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 1840 yılında Arap topraklarından geri çekilmek zorunda kaldı. Mısır Hıdivliğinin, Yemen Tihame’sinden çekilmesinden sonra 1849’da Osmanlı Hükümeti, bölgeyi tekrardan kontrol etmeye başladı.⁵ Bu girişimi Yemen’in kontrol altına alınmasındaki birinci süreç olarak değerlendirmek mümkündür. İkinci süreç ise 1870 yılında Asîr Emiri Muhammed ibn Ayz’ın isyanıyla iç bölgelere bir askeri hareketinin gerçekleştirilme imkânı bulunabildiğinde gerçekleşmiştir. Türk kuvvetlerinin, Muhammed ibn Ayz’ın isyanına karşı icra ettikleri operasyonlar sırasında, San’a’da bulunan İmam Galip ve San’a halkı, imamet iddialarının baskısından dolayı Türk kuvvetlerinden yardım talep etmiş bulunuyordu. Bu yardım talebine karşılık Gazi Ahmet Muhtar Paşa askeri gücüyle, San’a şehrine dost kuvvet olarak girdikten sonra, buradaki imamet yönetimine son verdi ve bölgenin Osmanlı idaresine dahil olduğunu ilan etti⁶. Bu askeri hareketle birlikte Yemen’de tam anlamıyla ikinci Osmanlı dönemi başlamış oldu.

1.Yemen ve Çevresinin Genel Durumu

Sömürgeciliğin hızla yükseldiği XIX. yüzyılda dünyanın her bölgesinde olduğu gibi Kızıldeniz’de de dengeler hızlı bir değişim göstermekteydi. İngiltere’nin 1839’da önce Aden’i sonra Bab’ül Mendeb boğazının ağzında bulunan Perim Adası’na kalıcı şekilde yerleşmesi neticesinde denge kurmak amacıyla Fransa, 1862 yılında Kızıldeniz’in Afrika yakasında daha sonra Cibuti olarak adlandırılacak olan araziye yerleşti. Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla Kızıldeniz, dünya ticaretinde önemli bir yol haline geldi ve Kızıldeniz’in kıyıları sömürgeci devletlerin dikkatini çekmeye başladı. Bölgede etkin olmak isteyen İtalya Şubat 1885’te Musavva’yı işgal etti⁷. Avrupa’nın güçlü sanayi devletlerinin Kızıldeniz’de elde ettikleri sömürgeleri, Osmanlı egemenliği altında bulunan Yemen Vilayetini de doğrudan etkilemekteydi. Kızıldeniz’deki sömürgelerde faaliyet gösteren yabancı tüccarlar için Yemen’deki kabileler, silah satışı için uygun müşterilerdi. Yoğun silah talebinin ana nedeni bölgenin kabile örgütlenmesi kapsamında değerlendirilebilecek yapılar barındırmasıydı. Kabilelerin silahlanma ihtiyacını gerektiren diğer bir durum ise Yemen’in dini yapı bakımından oldukça farklılık göstermesiydi. Yemen, Ulus-Devlet bilincinin çok sonraları gelişeceği bir coğrafya olmakla beraber bu siyasi boşluğu mezhepsel ve ailevi bağlarla doldurmaktaydı. 1902’de Yemen halkının mezhep dağılımı, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhâl Jurnal’inde şu şekilde verilmekteydi: Hudeyde ve Taiz Sancağı’nda bulunanların büyük kısmı amelde Şafiî, itikatta Eş’ari; San’a Sancağı’nda bulunanların çoğunluğu amelde Zeydi, itikatta Mutezili ve az bir kısmı ise Gülâtî Şia’dan Bâtiniye (İsmailiyye); Bâbu’l-Mendeb’den Umman’a kadar olan güney sahilleri amelde Şafiî, itikatta Eş’ari; Asîr bölgesi halkı, özellikle dağlık kesimleri ise amelde Şafiî, itikatta Vehhabî’ydi⁸.

Yemen’de kabileleri zayıf bağlarla kendi etrafında birleştirebilen dini liderler bulunmaktaydı. Bunların en etkili olanı Sünni halifeye tabi olmayı kabul etmeyen Zeydi imamlarının varlığıydı⁹. Fakat Zeydiler arasında da sık sık meydana gelen çatışmalar da mevcuttu. Bu çatışmaların ana merkezinde ise Zeydi Doktrin’in İmam seçilmesinde belirlediği kriterlerin, imamlık için birçok kişinin yerine getirebileceği şartlar ortaya koymasıydı. Bu durumda pek çok imamın “imamet makamı” için diğer iddialarını iddialarından vazgeçirerek liderliğini kanıtlaması gerekmektedir. Bu noktada bütünlük sık

⁵ Abdol Rauh Yaccob, “Yemeni opposition to Ottoman rule: an overview”, *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, Vol. 42, Papers from fifth meeting of the Seminar for Arabian Studies held at the British Museum to 30 July 2011, s.411-419.

⁶ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C.1, (Haz :S. İ. Furğaç-Y Kanar) Timaş Yay. İstanbul 2017, s.108-109.

⁷ Sinan Çakar, *Kızıldeniz’de İnsan ve Silah Kaçakçılığı (1890-1910)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.16-19.

⁸ Yasemin Barlak, *Dinî ve Siyasî Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872-1909)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2013, s.49.

⁹ Yusuf Gökbalp, “Zeydiyye”, *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s.328-329.

sık bozulup tekrardan oluşurdu. Birliğin tekrardan sağlanması sürecinde kabileler arasında husumet de yerleşmekteydi. Vilayetin Kuzey’inde, Asîr bölgesinde XX. yüzyılın başında güçlü bir siyasi ve dini lider olarak Osmanlı yönetimini uğraştıracak bir diğer asi lider olan Seyyid İdrisî bulunmaktaydı.

Birçok değişkenin yanında, Osmanlı İmparatorluğu’nun bölgede denetimi tam olarak sağlayamamasında, bölge arazisinin sunduğu iletişim ve ulaşımı güçleştiren fiziki yapısı önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iletişim ve ulaşım noksanlığı, merkezi hükümetin Yemen üzerindeki hakimiyetini sınırlı kılmaktaydı. Fiziki engellerin yanında beşerî faktörler de önemli bir değişken olarak rol oynamaktaydı. Osmanlı yönetiminin Yemen’de geniş halk kitleleri tarafından benimsenmemesine neden olan bazı durumlar da bulunmaktaydı. Özellikle merkeze uzaklığı ve iklimsel farklılığıyla Yemen Vilayetine gönderilen memurlar için burası bir sürgün yeri olarak değerlendirilmekteydi. Daha sonralarında bu vilayete tayin edilen memurların, görevlerinde başarısız olanların yanında yetkilerini kötüye kullananların da ağırlık kazandığı görülmektedir. Yemen’e tayin edilen en düşük rütbeli askerden vilayetin valisine kadar kimse görevlerinden memnun değildi. Gerçekten de Yemen Vilayeti tıpkı Trablusgarp Vilayeti gibi bir sürgün bölgesiydi. Tüm bunlar memurların ve askerlerin gözünde Yemen Vilayetinin kötü şöhrete sahip olması için yeterli sebeplerdi. Osmanlı yönetimi bu durumun önüne geçmek için Harbiye Mektebi’nden teğmen olarak çıkan subayları, Yemen’e gitmeleri halinde iki derece terfi ile yüzbaşı rütbesine yükseltirdi. Fakat bu teşviklerin olmasına rağmen Yemen ve Hicaz gibi merkezden uzak bölgelere, genellikle İstanbul tarafından merkezden uzak tutulması düşünülen kişiler ya da pek nitelikli olmayan memurlar atanırdı¹⁰. Gönderilen memurların tutumları çoğunlukla yerlilerle idare arasında hoşnutsuz bir ilişki kurmaktaydı. Bu koşullar altında da isyancılar, kendilerine taraftar bulmakta zorlanmamaktaydı.

1.1. İmam Yahya ve Seyyid İdrisî’nin İsyanlarıyla Yabancı Devletlerin İlişkileri

1872’de San’a’nın alınmasıyla Yemen’de başlayan ikinci Osmanlı yönetimine karşı sadece Zeydi İmamları bulunmamaktaydı. Asîr mıntıkası etrafında Şafii inancına mensup kabileleri birleştiren ve 1828’de Asîr’e gelen İdrisî ailesinin liderliğini üstlenmiş olan Seyyid Muhammed el-İdrisî de bulunmaktaydı¹¹. Fakat idarenin asıl meşguliyeti Zeydi imamlarının faaliyetleriydi. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Zeydilerin Osmanlı hakimiyetine karşı ilk ciddi isyanı 1891 yılında İmam Yahya’nın babası, İmam Muhammed Mansur b. Yahya Hamidüddin liderliğinde başlamış ve isyan Hicaz Valisi Ahmet Fevzi Paşa tarafından bastırılmıştı. Daha sonraki süreçte İmam Muhammed Mansur, 1894’ten 1904’teki ölümüne kadar isyan faaliyetlerine devam ederek Türk birliklerini meşgul etti¹². Onun ölümünden sonra oğlu Yahya İbn-ül-İmam Mansur Billah Muhammed b. Yahya Hamidüddin, imam olarak Zeydilerin lideri unvanıyla Osmanlı idaresine karşı isyan faaliyetlerini devam ettirdi. Onun bu isyan faaliyetlerinde şahsi menfaatleri de ön plana çıkmaktaydı.

İmam Yahya’nın şahsi davası, cemaatine kendini kabulüyle alakalıydı ve onun imam olarak seçilmesi Zeydi geleneklerine göre tertiplenmemişti. Geleneğe göre önde gelen din adamları ve kabile liderlerinin tertiplemediği bir toplantıda veya fikirlerinin alındığı bir süreç sonrasında ortak bir imamın belirlenmesi icap etmekteydi. Bu öğretiye göre tertiplenmediğinden diğer kabileler kendi imamlarını çıkarmışlardı ve bu durumda Yahya diğer imamet iddialarını, bu iddialarından vazgeçirmesi gerekmekteydi¹³. İmam Yahya bölgedeki diğer bir güçlü imam iddialıcısı olan Muhammed el-Hâsim al-Dahyâni’yi 1906’da yenerek tek imam olmuşsa da yeni imamet iddialarının çıkmasını engelleyecek

¹⁰ Çakar, *Kızıldeniz’de İnsan ve Silah Kaçakçılığı*, s.89-90.

¹¹ John Baldry, “al-Yaman and the Turkish Occupation 1849-1914”, *Arabica*, T.23, Fasc. 2, Brill 1976, s.162-163.

¹² Paul Dresch, *Tribes, Government and History in Yemen*, Clarendon Press, Oxford 1989, s.219-221.

¹³ Fatma Hilal Baytar, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yemen’de Zeydi İmam Yahya’nın İsyanı (1904-1914)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2015, s.83-84.

meşru bir zemin oluşturamamıştı¹⁴. Bu sebeple İmam Yahya’nın Zeydi Doktrinin, imamlık makamı için imkân sağladığı yeni imamların önüne geçebilmesi için doktrine göre savaş alanında rüştünü ispatlaması gerekmektedir. Bundan dolayı 1904’te ilk isyanına teşebbüs ederek Osmanlı yönetimini bölgeden uzaklaştırmak istedi. Bu amaçla o, 1905 isyanı kapsamında San’a’ya kadar ilerleyerek Osmanlı garnizonunu kuşattı ve nisan sonunda burayı ele geçirdi. Yemen’de durumun kötüleşmesi üzerine Bağdat’taki VI. Ordu Kumandanı görevinde bulunan Ahmet Fevzi Paşa, Yemen’e Vali ve VII. Ordu Kumandanı olarak tayin edildi¹⁵. 16-17 Ekim 1905’te San’a Ahmet Fevzi Paşa komutasındaki kuvvetlerce tekrardan ele geçirilinceye kadar yaklaşık altı ay boyunca İmam Yahya’nın kontrolünde kaldı¹⁶.

İsyanın devam ettiği sırada Babiâli, İmam Yahya ile bir anlaşmaya varmak için Mekke Şerifi Ali Abdullah Paşa’nın liderliğinde bir komisyon teşkil etti. Şerif, komisyona vekaleten oğlunu atadı ve Yemen’e görüşmelerde bulunmak üzere gönderdi. Görüşme konusunda Yemen’deki devlet görevlilerine ve Ahmet Fevzi Paşa’ya bilgi verilmediği anlaşılmaktadır¹⁷. Bu görüşmelerden önce İmam Yahya, İtalya’yla Kahire’de bulunan kuzeni el-Seyyid Ahmet el-Kıbsi aracılığıyla iletişim halindeydi. Ahmet el-Kıbsi, İmam’ın Mısır’daki diplomatik temsilcisi konumunda bulunmaktaydı. Kıbsi, İtalya ile Yahya arasındaki iletişimi sağladığı gibi 1906’da İtalya’dan, Osmanlı İmparatorluğu ile İmam Yahya arasında aracılık yapmasını da talep etmişti. İtalya, 7 Ekim’de İstanbul’da bulunan konsolosluğu vasıtasıyla aracılık girişiminde bulundu, fakat Babiâli’nin İtalya’nın aracılığına sıcak bakmayışı bu anlaşma girişimini sonuçsuz bıraktı¹⁸.

Mekke komisyonu görüşmeleri ile İmam Yahya’nın isyanlarının altında yatan düşünce de ortaya çıkmıştı. Onun, Osmanlı hükümetine sunduğu isteklerinden en önemlisi, atalarının daha önce sahip olduğu Yemen’in dağlık alanıydı ve Mekke’deki Şerif’e tanınan yönetim şekliyle bu bölgeleri yönetmek ve vergiyi kendi hesabına toplamayı istemekteydi¹⁹. İmam Yahya’nın talep ettiği bölge içerisinde, İngiltere’nin Aden Protektorası ve Asîr bölgesi de dahildi²⁰. Fakat o doğrudan iki kuvvet arasında kalmamak adına ne Aden’deki İngilizlerle ne de Seyyid İdrisî ile bir çatışmaya girmede. Hatta bu iki güçle de irtibat halindeydi. Öyle ki o, 1909 yılında İngilizlerle irtibata geçerek bağımsızlığını ilan etmesi durumunda tavırlarının ne olacağını sormaktaydı²¹. 1907’de görüşmeler devam ederken İmam Yahya’nın İstanbul’a gönderdiği temsilcileri, beraberlerinde İmam’ın mektubunu da getirmişlerdi. Bu mektupta İmam, Yemen’deki Osmanlı görevlilerinden şikayetçi olduğu gibi örfi hukukun kaldırılarak yerine şeriatın getirilmesini talep etmekteydi²². Daha önce İtalya’nın aracılık girişimi gibi Mekke komisyonu görüşmelerinden de istenilen sonuç alınmadı. İmam Yahya daha sonra 1908’de Seyyid İdrisî’nin başlatacağı isyana Şubat 1911’de dahil oldu.

Seyyid İdrisî’nin 1908 sonlarında başlattığı ve 1909’da silahlı çatışmalara neden olan isyanı, Osmanlı İmparatorluğu’nun zor bir zamandan geçtiği II. Meşrutiyet ve akabinde imparatorluğun çeşitli yerlerinde çıkan bir karışıklık döneminde meydana gelmişti²³. Şüphesiz Seyyid İdrisî bu

¹⁴ Yacob, “Yemeni opposition to Ottoman rule”, s.415.

¹⁵ Cabir Duysak, *Osmanlı Belgelerine Göre Asîr Bölgesi’nde Seyyid İdrisî İsyanı ve Sonuçları (1908-1918)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 28.

¹⁶ “Colonel Surtees to Sir N. O’Conor”, *Records of Yemen*, Vol. V, (Ed. Doreen Ingrams and Leila Ingrams), Archive Edition 1993, s.467.

¹⁷ “Acting Consul Hussein to Sir N. O’Conor”, *Records of Yemen*, Vol. V, s. 498.

¹⁸ Thomas I. Green, *Italian Relations with Yemen, 1904-1912*, Department of History and Archaeology of the American University of Beirut Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Beirut 1967, s.110-112.

¹⁹ Yacob, “Yemeni opposition to Ottoman rule”, s.414.

²⁰ “No 16, Aden July 23rd 1915” *Records of Yemen*, Vol. VI, (Ed. Doreen Ingrams and Leila Ingrams), Archive Edition 1993, s.40.

²¹ Duysak, “*Osmanlı Belgelerine Göre Asîr Bölgesi*”, s.29.

²² Baldry, “al-Yaman and the Turkish Occupation”, s.180.

²³ Duysak, *Osmanlı Belgelerine Göre Asîr Bölgesi*, s.52.

karışıklıklardan faydalanarak İmam Yahya gibi Asîr'de otonom bir yapı kurmak niyetindeydi²⁴. 1908 sonlarından 1909 başına kadar isyanı silahlı bir harekete dönüştürmek için çalışmalar yürütmüştü. Onun yürüttüğü propagandada dini bir lider olarak ortaya çıkması Yemen'de ilgiyi üzerine çekmesinde oldukça başarılı bir metotttu. Bu doğrultuda Yemen'in her yerinden kabileler İdrisî'yi ziyarete gitmekteydi²⁵. Bölgedeki görevlilerce İdrisî'nin bu faaliyetleri daha çok 31 Mart Vakası'nın Arap yarımadasındaki bir uzantısı olarak görülmekteydi²⁶. Fakat Seyyid İdrisî'nin asıl gayesi Sabya ve çevresinde özerk bir devlet kurmaktı. Bu amaçla para topladığı gibi Osmanlı İmparatorluğu karşıtı bildiriler de dağıttırmaktaydı²⁷. Seyyid İdrisî, kendisini kabilelere Sabyalı Mehdi olarak tanıtmaktaydı. Onun bu hareketi Sudan ve Mağrip'te XIX. yüzyıldaki mehdi hareketinden etkilendiğini göstermektedir. Bu akımdan etkilenişi ise Fas ve Kahire'de eğitim aldığı dönemde olması muhtemeldir²⁸. Bununla birlikte Sudan'a yerleştiği dönemde, Sudan mehdisi Muhammed Ahmed'in kızıyla da evlenmişti. Seyyid Muhammed el-İdrisî, bir bakıma kayınpederinin muvaffak olamadığı mehdilik davasını kendisi deruhte edip bu kez farklı bir coğrafyada, Asîr'de, ortaya çıkarmıştı²⁹.

1910'da başlayan görüşmelerde Seyyid İdrisî'nin de İmam Yahya'ya benzer talepleri ortaya çıktı. Asîr'de vergi toplamak, örfî kanunların kaldırılarak şeriat hukukunun getirilmesini ve şeriat kurallarını yürütecek yönetici olarak bırakılmayı istiyordu³⁰. Seyyid İdrisî'nin isyanı daha sonrasında Kasım 1910'da Türk birliklerine saldırmasıyla devam etti. 1911 Ocak sonu veya Şubat'ın başı itibarıyla İmam Yahya, çok abartılı bir sayı olmakla birlikte 150.000 kişilik kabile üyesiyle San'a'yı kuşattı ve isyana dahil oldu³¹. Ahmet İzzet Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri hızlıca isyan bölgelerinin kontrolünü sağladı, 4 Nisan'da İmam'ın San'a muhasarasını kırdı ve böylelikle Yemen harekâtı San'a'dan icra edilmeye devam edildi³². İmam Yahya'nın girişimi, etkin olduğu dağlık mıntıkaya kadar bütün bölgelerden temizlendi. Muhtelif kollar Taiz, Hacce ve Hacur hudutlarına kadar devlet idaresini tekrardan tesis ettiler. Asîr'de durum farklılık arz etmişti. Seyyid İdrisî Sabya'ya kadar geri çekilmek zorunda kalmış fakat geniş, susuz bölgelerle çevrili olan Sabya düşmemişti. Bu noktada askeri operasyonların durdurulması kararı alındı. Bu kararda orduda baş göstermeye başlayan kolera salgını ve su tedariki sorunu etkiliydi³³.

Ekim 1911'de Dean Anlaşması için Temmuz 1911'de İmam Yahya ile görüşmeler başlamıştı³⁴. Bu görüşmelerin başlatılmasında birçok etken bulunmaktaydı fakat en önemlisi belirtileri aylarca önceden görünen Türk-İtalyan Savaşı'nın Eylül 1911'de başlaması ve akabinde İtalya'nın Kızıldeniz'de abluka başlatmasıydı. Ablukayla birlikte Yemen'de askeri birliklerin merkezden gelecek ikmal desteği kesilmişti. Yemen'de Kurmay Subay olarak bulunan İsmet İnönü, İmam Yahya ile yapılan anlaşmanın dahi yürürlüğe girmemesi ihtimalinden çekinmekteydi. Öyle ki İtalyanlar, Osmanlı Devleti aleyhine yerlilerle temas ve tertip aramaya başlamışlardı³⁵. Temmuz 1906'da İmam Yahya'nın doğrudan İtalya Kral'ına yazdığı mektubu göz önünde bulundurulacak olursa böyle bir ittifakın vuku

²⁴ "Vice-Consul Richardson to Sir G. Lowther", *Records of Yemen*, Vol. V, s.553.

²⁵ *Aynı Belge*.

²⁶ Duysak, *Osmanlı Belgelerine Göre Asîr Bölgesi*, s.91.

²⁷ Baldry, "al-Yaman and the Turkish Occupation", s.181.

²⁸ "Vice-Consul Richardson to Sir G. Lowther", *Records of Yemen*, Vol. V, s.553.

²⁹ Duysak, *Osmanlı Belgelerine Göre Asîr Bölgesi*, s.38.

³⁰ Baldry, "al-Yaman and the Turkish Occupation", s.184.

³¹ Green, *Italian Relations with Yemen*, s.130.

³² Baldry, "al-Yaman and the Turkish Occupation", s.187; İsmet İnönü, *Genç Subaylık Yıllarım, 1884-1918*, (S. Selek, Haz.) Cumhuriyet Gazetesi İstanbul 1997, s.85.

³³ İnönü, *Genç Subaylık Yıllarım*, s.85-88.

³⁴ Yaccob, "Yemeni opposition to Ottoman rule", s.416.

³⁵ İnönü, *Genç Subaylık Yıllarım*, s.91.

bulması olası görülmekteydi³⁶. Fakat İmam Yahya, İtalyanlarla böyle bir ittifak içerisinde bulunmadığı gibi İtalyanlara karşı cihad da ilan etti³⁷. İmam Yahya’nın Dean Anlaşmasıyla elde ettiği kazanımlar, onun Türk-İtalyan Savaşı ve daha sonrasında I. Dünya Savaşı’nda dahi sadık kalmasının ana nedeniydi. O bu anlaşmadan sonra Aden’de İngiltere ve Asir’deki Seyyid İdrisî ile mücadele etme fırsatı buldu³⁸. Yarbay Jacob’un verdiği bilgiler neticesinde Mark Sykes’in hazırladığı 23 Haziran 1915 tarihli raporda, Yahya’nın 1906-1907 isyanlarında İngiltere İmparatorluğu’ndan umduğu desteği bulamadığını ve İngiltere’ye küskün olduğunu belirtmekle birlikte kazanılabileceğini düşünmekteydi³⁹. I. Dünya Savaşı’nda İngilizlerin onun nezdinde yaptığı girişimlere savaş boyunca itimat etmeyecek, savaş süresince Türk birliklerinin İngilizler karşısında önemli başarılar elde etmesinde rol oynayacaktı. İmam’ın Osmanlıya sadık kalması, onun zaten bölgesinde bir lider olarak Dean Anlaşmasında konumunu tasdiklemesi ile alakalıydı. Diğer taraftan İngiltere’nin Arap İsyanı lideri olarak desteklediği Şerif Hüseyin ile aralarında var olan siyasi ve dini husumeti de güçlü bir etkendi. I. Dünya Savaşı’nda İngilizlerin Seyyid İdrisî’ye verdikleri destek İmamın nüfuz sahasını da etkilediğinden çıkarları doğrultusunda hareket ederek bu güçlere karşı mücadelesini sürdürdü.

İmam Yahya, İtalyanlarla anlaşmadıysa da Seyyid İdrisî farklı bir yol izleyerek Osmanlı Devleti’ne karşı İtalyanlarla anlaşmış ve beraber muharebeyi taahhüt etmişti. Ahmet İzzet Paşa çok güçlüğe uğramadan İmamla, Seyyid İdrisî aleyhinde bir ittifak oluşturdu. İmam, bu anlaşma kapsamında Seyyid İdrisî’nin mıntkasına askerî harekât düzenleyecekti. Osmanlı Devleti kendisine maddi yardımda bulunacağı gibi, bir müfrezeyle yardım etmeyi taahhüt etmişti. Bu noktadan sonra Yemen seferinin ağırlık merkezi Tihame bölgesinin Luhiye mıntkası civarına kaydırılmıştır⁴⁰. İtalya, savaş süresince Kızıldeniz’in güney mıntkasını abluka altında tutmaya devam etti. Ayrıca bu sahilleri savaş gemileriyle bombalamakta ve sambukları⁴¹ yakmaktaydı. Seyyid İdrisî bu bombardıman operasyonlarına katılmakla beraber bu kapsamda İtalyanlardan büyük miktarda askeri lojistik sağlamıştı⁴². İtalyanlar İdrisî’ye 1912 Mart’ından Mayıs’a kadar 100.000 Maria Theresa Dolar⁴³ ödemiş bulunmaktaydı⁴⁴.

Seyyid İdrisî-İtalya ittifakına karşı Yemen’de Osmanlı İmparatorluğu’nun aldığı önlemleri incelediğimizde Osmanlılar, Senûsî Şeyhi Ahmed Senûsî’ye beyannameler hazırlatmıştır. Bu beyannamelerde İdrisî’nin İtalyanlarla iş birliği yaparak cihada ve İslamiyet’e ihanet ettiğine genişçe yer verilmekteydi. Aynı şekilde San’a’daki Osmanlı görevlileri İmam Yahya’nın İtalyanlara karşı cihad bildirimlerini basarak bunları Yemen’de kabilelere ve şehir meydanlarında dağıttırmaktaydı. Bu bildirimler Mısır, Hindistan, Aden ve diğer Müslüman ülkelere de gönderilmekteydi⁴⁵. Yemen’de çatışma ortamı 18 Ekim 1912’de imzalanan Uşi Antlaşmasına kadar devam etmiştir. İtalya Krallığı, Osmanlı Padişahından İdrisî ve onun isyanına dahil olan kabileler için bir af yayınlanmasını sağladı⁴⁶. Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey, Seyyid İdrisî’yle barış görüşmelerini devam ettirdi fakat isyan tam anlamıyla bastırılıp bir barış tesis edilemeden Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı’na dahil

³⁶ Green, *Italian Relations with Yemen*, s.112.

³⁷ “Sir G. Lowther to Sir Edward Grey”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.635.

³⁸ Baldry, “al-Yaman and the Turkish Occupation”, s.174.

³⁹ “No 16, Aden July 23rd 1915”, *Records of Yemen*, Vol. VI, s.39-40.

⁴⁰ İnönü, *Genç Subaylık Yıllarım*, s.92.

⁴¹ Kızıldeniz sahillerinde balıkçılık ve taşımacılık amacıyla kullanılan orta ölçekli yelkenli.

⁴² “Acting Consul Abdurrahman to Sir G. Lowther”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.652.

⁴³ Maria Theresa Doları, XVIII. Yüzyılda uluslararası ticarete kendine yer bulmuş Avrupa merkezli bir para birimidir. 1904 yılında 1 Maria Theresa doları, 1 şilin 10 peni değerindedir. “Vice-Consul Richardson to Consul Devey, Camaran December 20, 1904”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.425. Şilin-Pound dönüşüm tablosu için (Ek-1).

⁴⁴ “Vice-Consul Richardson to Sir G. Lowther”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.656.

⁴⁵ “No. 12/E. Hodeidah, March 28. 1912”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.647.

⁴⁶ Green, *Italian Relations with Yemen*, s.144-145.

oldu. İdrisî, I. Dünya Savaşı öncesinde İtalyanlarla hareket ettiği gibi I. Dünya Savaşı sırasında da İngiltere ile iş birliği içerisinde faaliyet göstermeye devam etti. Seyyid İdrisî ile İngilizler arasında 30 Nisan 1915'te imzalanan ittifak anlaşmasıyla savaşta alacağı yardımlar ve yapacağı manevralar belirlenmişti⁴⁷. Daha sonrasında 1917 tarihli İngiliz-İdrisî Anlaşması'nın imzalanmasında ise Kızıldeniz'de artan İtalyan etkinliğinin bir neticesi olarak, İtalya'nın Kızıldeniz adalarını kontrol altına almasını engellemek amaçlanmıştı⁴⁸.

Yemen'de isyancıların bu denli cüretkâr girişimlerini ve yarım asır boyunca sürekli devam ederek kargaşayı hâkim kılan isyanları besleyen itici güç, silah ticaretiydi. 1889'dan 1896 tarihine kadar Yemen'de gerçekleşen en önemli olay Yemenlilerin yeni silahlarla teçhiz edilmesidir. Yemenliler 1889'daki isyanlarında dönemin son teknoloji silahların önemini takdir etmiş, vaktiyle elde ettikleri başarıları bu silahlara borçlu olduklarını anlamışlardı⁴⁹. Avrupalıların Osmanlı Devleti'ne karşı isyan içinde olanlara silah yardımı yapmaları bir nevi silah kaçakçılığına sebep olmuş ve Osmanlılara karşı yapılan isyanlarda kullanılan silahların çoğu bu yolla Yemen'e sokulmuştur. Silah kaçakçılarının merkezleri ise ilk etapta İngiliz kontrolündeki Aden ve Fransız kontrolündeki Cibuti olmuştur⁵⁰. Fransa'nın milli silah fabrikası ürünü olan Gra tüfekleri, her türlü revolver ve cephanenin satışı buradan yapıyordu. Cibuti iskelesinden yıllık 6 milyon fişek ile 40.000'den fazla tüfek Yemen sahillerine ihraç ediliyordu. Bunun önlenmesi için Osmanlı Devleti, Fransa Hariciye Nezareti nezdinde girişimlerde bulunmuş olsa da bir netice alamamıştı⁵¹. Özellikle Zeranik kabilesinin iskelesi olan Cah ve Beni Mervan kabilesinin iskelesi Cebel gibi iskeleler kaçakçı kabilelerin idaresindeydi. Bu kabilelerin şeyhleri kaçak gelen eşyalardan %2,5 nispetinde gümrük resmini kendi hesaplarına almaktaydılar⁵².

Yemen içinde dolaşımda olan silahlar dönemin son teknolojisine sahip olmasına rağmen çok ucuz fiyatlarla satılmaktaydı. Silah ve mühimmata erişimin bu kadar kolay olmasının sebebi İngiltere, İtalya ve Fransa'nın aralarında imzalanmış oldukları antlaşmayla bu üç ülkenin birbirlerinin sömürgelerine yaptıkları silah satışını yasaklamasıydı. Bu anlaşmaya Osmanlı Devleti'nin taraf olmamasından dolayı, Avrupa'dan Cibuti ve Musavva'ya gelen silahlar doğrudan Arabistan Yarımadasına satılmaktaydı⁵³. Osmanlı Devleti kaçakçılık faaliyetlerine mâni olmak için sahillerde bir dizi önlem almaktaydı. Bu önlemler, kapsamında sahillerde kışla yapımı ve Kızıldeniz kıyı devriyesindeki birliklerinin artırılması noktasında gerçekleşti. Meydi ve Cizan gibi iskelelere jandarma birlikleri konuşlandırılarak bu limanlar kontrol altına alındı. Daha iyi bir denetim sağlanması noktasında Benî Mervan kabilesinin bulunduğu Meydi'de karakol inşasına başlandı. Yemen'e silah sevkiyatında önemli bir güzergâh olan Farasan Adası'na da 350 kişilik askerî garnizon yerleştirildi⁵⁴. Kaçakçılığın önlenmesi için bölgeye daimî surette görev yapacak gemiler sevk edilmesi, alınan tedbirlerin başında gelmekteydi. 1906 yılında Yemen sahilleri; Bab'ül-Mendeb'ten Kamaran Adası karşısındaki Salif İskelesi'ne, Salif'den Elvesim İskelesi'ne, Elvesim'den Lit'e olmak üzere üç

⁴⁷ Recep Ali ABİŞ, *I. Dünya Savaş'ında Kızıldeniz'de Osmanlı Adaları*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2021, s.55-58.

⁴⁸ Ü. Gülsüm Polat, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen ile İlişkiler (1911-1938)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33 (2): 96, 2017, s.118.

⁴⁹ Çakar, *Kızıldeniz'de İnsan ve Silah Kaçakçılığı*, s. 49.

⁵⁰ Durmuş Akalın, "Kızıldeniz'de Cibuti Üzerinden Yapılan Silah Kaçakçılığının Yemen'e Etkileri ve Osmanlı Devleti (1898-1914)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.34, S.58, 2015, s.656.

⁵¹ Mehmet Korkmaz, *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s.109.

⁵² Baytar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yemen*, s.282.

⁵³ Rüştü Paşa, *Ah O Yemen'dir Yemen Hatıratı*, (2004). (F. Yılmaz, Haz.) Berikan Yay. Ankara 2004, s.49.

⁵⁴ Çakar, *Kızıldeniz'de İnsan ve Silah Kaçakçılığı*, s.109-110.

taksim edilerek devriyelerle kaçakçılığın önlenmesi amaçlanmıştı⁵⁵. Hudeyde’nin kuzey sahillerinde 20 sanbuk ile İmam’a gidecek olan silahları sevk eden kaçakçılara karşı 1910’da da bir devriye teşkil edildi⁵⁶.

Yemen’de bu karışıklık ve çatışma ortamı düzenin sağlanmasını güçleştirmekteydi. Bu denetimsizlikle birlikte üst düzey yetkililere, Avrupalı gezginlere ve yabancı tüccarlara suikast girişimleri yaşanmaktaydı. 1910 yılında İtalya uyruklu M. Benzoni ile Arkeoloji ve Araplar üzerine çalışan Alman bir gezgin olan M. Burckhardt Yemen’de öldürülmüştü. İki Avrupalıya karşı yapılan bu eylemler ivedilikle İtalya ve Almanya’nın tepkisiyle karşılandı ve Yemen’e bir operasyon düzenleyerek katilleri cezalandırmak istediler⁵⁷. Yemen sahillerinde silah ve köle ticaretinin yanında ek gelir olarak korsanlık faaliyeti de icra edilmekteydi. 1902 yılında Yemen kabilelerinin karıştığı bir korsanlık faaliyetini bahane eden İtalya, Hudeyde’ye beş harp gemisi göndermişti. Kızıldeniz ve Hudeyde sahillerinde artan korsanlık faaliyetleri ve akabinde yabancı devletlerin müdahalelerine engel olmak adına Osmanlı İmparatorluğu, buraya aynı yıl içinde yeni gemiler gönderme kararı aldı⁵⁸. Bu tür girişimler Osmanlı Hükümetini zor durumda bıraktığı gibi Yemen vilayetinde halkın gözünde devletin prestijini de sarsmaktaydı. Bu tür olaylar zaten toplanamayan vergilerle birlikte korsanların yol açtığı zararların tazmininde ödenen ücretler ekstradan hazineye yük olarak yansımaktaydı. Yemen’de süren bu anarşi ortamında tarım alanları da büyük oranda zarar görmekteydi ve üretim-tüketim dengesinde büyük sorun yaşanmaktaydı. Daha sonrasında I. Dünya Savaşı ve öncesinde Trablusgarp Savaşı’nda abluka altına alınan sahiller, bu bölgeye ürün girişini de azaltmaktaydı. Bu tür engellemeler Yemen ve Asîr’de işsizliği yükselttiğinden çoğu zaman Osmanlı tabiiyetindeki halkın başka bölgelere göç etmesine neden olmaktaydı. Özellikle İtalya’nın Eritre kolonisinde oluşturduğu ve Sudan savaşında büyük yarar gördüğü yerli askeri teşkilatına Yemen’den asker alımı yapılmaktaydı⁵⁹.

İtalya’nın Yemen’e olan ilgisi ve buradaki varlığı, onun birliğini daha tamamlamadığı döneme dayanmaktaydı. Bu varlık İtalyan tüccarlar vasıtasıyla gerçekleşmekteydi ve daha sonrasında da bu tüccarların faaliyetlerinin İtalya Krallığının Yemen politikasını oluşturduğu fikrini güçlendirmektedir. 1884 yılında Luigi Caprotti isimli bir İtalyan, ticari bir acente olan Mazzucchelli’e Perera için Yemen’e temsilci olarak gelerek burada nüfuz alanı yarattı. Daha sonrasında onun ölümüyle işlerini kardeşi Giuseppe Caprotti, 1919 yılına kadar Yemen’de kalmak suretiyle devraldı. Caprotti, Osmanlı görevlilerince ve İmam Yahya’nın gözünde bir iş adamı olarak değerlendirilmekteydi. Fakat o, 1889 yılında Osmanlı Hükümeti’nin Yemen’e batılı gezginlerin girişini yasakladığı dönemde İtalyan hükümeti için bilgi akışı sağlamakla birlikte, 1904-1905 isyanı boyunca, nasıl bir destek verdiği tam manasıyla bilinmemekle beraber İmam Yahya için çalışmıştı⁶⁰. 1904-1905 isyanı sırasında İmam Yahya’nın San’a’dan Kuzey Amran’a çekilmesi üzerine Caprotti, İmam Yahya’nın Türk kuvvetleri karşısında bu şartlarda direnemeyeceğinden İmam Yahya konusunda umutsuz olduğunu kaydetmişti⁶¹.

İtalya için Yemen ve Asîr’in önemi, XIX. yüzyılın son çeyreği ve XX. yüzyılın ilk yarısında daha fazla artmıştı. İtalya’nın Yemen politikasını iki ana noktada açıklamak mümkündür. Bunlardan ilki stratejik nedenler, ikincisi ise ekonomik çıkarlardır. Stratejik olarak değerlendirildiğinde İtalya’nın Eritre kolonisini denizden gelebilecek bir tehlikeye karşı koruma endişesiydi ve bu dönemde Osmanlı Devleti’nde yükselmekte olan Alman etkisi göz önünde tutulduğunda, Kızıldeniz ve çevresinde

⁵⁵ Korkmaz, *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz*, s.110.

⁵⁶ “Report by Captain Eckford respecting Journey in Yemen”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.564.

⁵⁷ *Aynı Belge*, s.565.

⁵⁸ Korkmaz, *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz*, s.52.

⁵⁹ Green, *Italian Relations with Yemen*, s.190.

⁶⁰ *Aynı tez*, s.87-88.

⁶¹ “Report by Captain Eckford respecting Journey in Yemen”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.564.

bulunan diğer iki büyük Avrupalı devlette de bu endişe mevcuttu. Ekonomik açıdan incelendiğinde ise Yemen ve Asîr, İtalyan tüccarlar için gelecek vadeden bir ticari bölgeydi. Bundan dolayı hem askeri hem de Yemen kıyılarına yerleşme gayesiyle ve öte yandan asker alımı için Hudeyde'ye ücretsiz bir hastane dahi kurmuştu⁶².

Bu isyanlar sadece İtalyanların çıkarları için uygun ortam hazırlamıyordu. Aynı şekilde İngilizlerin, Arabistan Yarımadasında Aden Protektorası başta olmak üzere Kuveyt, İran körfezinin kuzeydoğusunda bulunan Bussoralı'nın sınırlarını genişletmek ve burada daha güçlü şekilde bu sınırları Osmanlı Devleti nezdinde tasdik ettirmek gayeleri için de uygun koşullar sağlıyordu. Yarı resmi konumda bulunan bir Alman gazetesi de İngilizleri, Aden ve çevresindeki konumlarını güçlendirmek amacıyla Arap asilere destek vermekle suçlamaktaydı⁶³. Bu dönemde Bağdat Demir Yolu projesinin, yarımada da Alman etkisini güçlendireceği fikri dönemin genel bakış açısı olarak değerlendirilebilir. Almanlar İran Körfezi veya Kızıldeniz'den doğrudan Hindistan'ı tehdit edebilecek stratejik bir noktaya yerleşmesi durumunda İngiltere'nin Doğu ticaretini önemli ölçüde tehdit edebilecekti ve olası bir savaş durumunda Almanların bu kıyılarda elde edeceği avantaj, savaşın seyrini değiştirmesi olasılığını artırmaktaydı. İngiltere'nin bu paranoyası, Almanlarla mücadelelerinden çok daha önceye gittiğimizde Fransa'nın İngilizleri, Doğudaki Hindistan'da yenme düşüncesinin bir sonucu olduğu açıktır. İngiliz çıkarlarına karşı büyük bir tehdit durumu olması nedeniyle İngiltere'nin buradaki kabileleri kısırtarak daha sonrasında 1914 Antlaşmasıyla karşımıza çıkacak olan sınırları Hint Denizi, Arap Denizi ve İran Körfezi'ne bakan Arabistan kıyılarını güvende tutmak amacıyla bu asilere yardım etmiş olduğu fikrini güçlendirir.

2.Yemen'de Tarım ve Kıtık

Yemen tarım açısından değerlendirildiğinde Arabistan Yarımadasında en verimli bölgeydi fakat bu bütün Yemen arazisi için geçerli değildi özellikle Tihame hattı kurak ve ekilebilir arazi için oldukça sınırlıydı ve tarımdan ziyade küçük ölçekli bahçe tipinde üretim yapılmaktaydı ki bu da daimi sulamayla mümkündü. Yemenin asıl üretim hattı yüksek platolar da yapılmaktaydı ve bunlar ya vadi diplerinde ya da dağ yamaçlarında oluşturulan taraça tipi arazilerde gerçekleştirilmekteydi. Bölgede başlıca kahve, mısır, kırmızı ve beyaz darı, sakallı buğday, arpa, susam, çivit ve pamuk üretilmekteydi. Üretim ise iklime bağımlı bir şekilde ilerlemekteydi⁶⁴. Bu ürünlerden dikkate değer gelir getiren ise kahveydi ve ekimi oldukça meşakkatli bir süreçle gerçekleşirdi. Yemen'de kahve 1200 ila 2500 metre yükseklikteki arazilerde yetişebilmekteydi. İlk ürünlerini ekildikten 5 yıl sonra veren kahve ağacı 20 yıl sonra istenilen verim alınmadığından sökülerek tekrardan ekimi yapılmaktaydı⁶⁵. En kaliteli kahve Harraz bölgesinde üretilmekteydi bunun yanında Aniş ve Beni Matar kabilelerinin bölgelerinde yetiştirdikleri kahve çekirdeği de oldukça iyi bir ürün olarak görülmekteydi. Taiz şehri kahve çekirdeği ticaretinde önemli bir pazardı, buradan kahve Hudeyde veya Aden üzerinden ihraç edilirdi⁶⁶.

Yemen'de vuku bulan isyanlar ve yine bu isyanların bastırılması adına düzenlenen askeri operasyonlar Yemen'in tarım üretiminin yapıldığı araziler üzerinde gerçekleşmekteydi. Tarım arazilerinin üzerinde bu işle uğraşan geniş bir nüfus da böylelikle isyanların yarattığı anarşi ortamından olumsuz şekilde etkilendi. Tarım üretiminin olumsuz etkilenmesinin yanında asilerin bastırılması amacıyla 1902 yılı itibarıyla Yemen'de 36 bin askeri personel konuşlandırılmıştı. Fakat

⁶² Green, *Italian Relations with Yemen*, s.84-94.

⁶³ "Memorandum respecting the State of Affairs in Arabia", *Records of Yemen*, Vol. V, s.448.

⁶⁴ British Library, Indian Office Records.

⁶⁵ G. Wyman Bury, *Arabia Infelix or the Turks in Yemen*, Macmillan and Co., Limited London, 1915, s. 112.

⁶⁶ IOR/L/MIL/17/16/14/23v.

bunların lojistik desteği de tam anlamıyla sağlanamıyordu⁶⁷. Öyle ki Abdullah Paşa komutasındaki 10 bin askerden hayatını kaybedenlerin çoğunluğunu yeterli tıbbi müdahale uygulanamayan yaralı, hasta ve açlıktan vefat eden askerlerden oluşmaktaydı. Yiyecek sevkiyatı neredeyse sağlanamamıştı⁶⁸. Lojistik sevkiyat, isyanlar süresince çözülemeyecek bir sorun oldu.

Gıda sevkiyatının çözülememesinin ana sorunu ise Tihame ve dağlık bölge arasındaki sevkiyat yolunun güvenliğinin sağlanamamasından kaynaklanmaktaydı. Yollar üzerinde bulunan kabileler ticaret kervanlarına saldırdığından 1902’de kıyı ile iç bölgeler arasındaki ticaret işlemez hale geldi⁶⁹. Yemen’in en önemli ticari limanından olan Hudeyde’ye Labur ve Beit el-Fakih’den gelen kervanların silahlandırılmasına rağmen bu önlem kervanların kabilelerce hedef alınmasına engel olamadı⁷⁰. Çıkan isyanlar ve buna karşı yapılan askeri operasyonların oluşturduğu anarşi ortamında yolların güvenliğinin kalkmasında bozulan ticari denge ve ürün sevkiyatı, 1903’te kuraklığın neden olduğu kıtlıkla Yemen’de yiyecek maddelerine erişim imkansız bir hal aldı. Yiyecek fiyatlarında dalgalanma baş gösterdiğinden, Hindistan’dan büyük miktarda pirinç ve dhurra unu⁷¹ ihraç edildi. Fakat bu da tam anlamıyla Yemen’de başlayan açlık sorununu çözmekte başarılı olamadı. Bütün eyalette kuraklığa bağlı kıtlık görülmekteydi, 1904 yılı içerisinde yağmur San’a ve çevresine çok az miktarda yağdı. Fakat yağın yağmurla yeşeren ürünlerin yetişmesi için ilerleyen zamanda da yağışın devam etmesi gerekiyordu ki bu gerçekleşmedi. Yemen’in önemli ihraç ürünü olan kahve de kuraklıktan nasibini aldı ve yeterli ürün yetiştirilemedi. Kahve’deki üretim düşüşüne karşılık deri üretimi oldukça artmış bulunuyordu. Üretimdeki artış ise kıtlıktan dolayı ölen sığırlardan elde edilen derilerdi ve uzun vadede iç bölgelerde büyük bir et tedariki sorununa neden oldu⁷².

Aralık 1904’te bir çuval tahıl 30 Maria Theresa Doları’na satılırken, kıtlıktan önce bir çuval tahılın 10 ila 15 Maria Theresa Doları fiyatından satışı yapılmaktaydı. 76 kiloluk bir çuval un’un fiyatı ise 50 dolara yükseldi, bu fiyat kıtlıktan önce 20 Maria Theresa Doları kadardı⁷³. Ocak 1905’te San’a’nın isyancılarca kuşatılmasıyla vilayet merkezinde yiyecek sıkıntısı diğer bütün bölgelerden daha kötü bir hal aldı. Öyle ki Şubat’ta San’a’daki garnizonda et ve yiyecek tükendi. Asilerin kuşatması kırılarak dışarıdan yiyecek getirilmedikçe, San’a’da durumun düzelmeyeceği açıktı⁷⁴. Mart sonunda şehirde yiyecek tükendiğinden sokak köpekleri yenilmeye başlandı, 21 Nisan’a gelindiğinde şehirde sokak köpeklerinin tamamı tüketilmişti. Kuşatma altındaki şehirde asker ve siviller arasında açlık sebepli ölümlerin oranı oldukça yaygınlaştı. Garnizondan firarlar da bu oranda arttı. Geline son durum itibarıyla Rıza Paşa San’a’yı 21 Nisan’da İmam Yahya’ya teslim etmek zorunda kaldı⁷⁵. San’a’da bulunan garnizondaki 10 bin askerin 8 bininin iklim ve açlıktan dolayı hayatını kaybettiği raporlara yansdı.

Yemen’de isyanlar süresince vilayetin genelinde bir ekonomik çöküntü de yaşandı. Tarıma bağımlı olan vilayet ekonomisinin yanında küçük ölçekli sanayi ve el tezgâhçılığı da eski önemini kaybetti. Vilayete kumaş, pamuklu işlenmiş ürünler ve iplik Manchester ve ABD’den gelmekteydi. Yine işlenmiş petrol ürünleri bakımından vilayet ABD ve Rusya’nın pazarı, demircilik konusunda Almanya’dan gelen ürünlere bağımlı hale gelmişti. Vilayetin en ücra bakkalında dahi İtalyan ve

⁶⁷ “Memorandum by Mr. E. Weakley”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.375.

⁶⁸ “Lieutenant-Colonel Maunsell to Sir N. O’Coner”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.355.

⁶⁹ “Report by Seyyid Hassan”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.364.

⁷⁰ “Vice-Consul Richardson to Consul Devey, Hudeida May 23, 1902”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.358.

⁷¹ Dhurra veya Dhokla, Batı Hindistan bölgesine özgü kurtulmuş pirinç ve nohut karışımından elde edilen un.

⁷² “G.A. Richardson, Vice-Consul”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.419-420.

⁷³ “Vice-Consul Richardson to Consul Devey, Camaran December 20, 1904”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.425.

⁷⁴ “Enclosure in F.O. covering letter of March 9, 1905”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.427.

⁷⁵ “The Operations Against Sana”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.480-482.

Avusturya menşei ürünler bulunmaktaydı⁷⁶. Vilayetteki ekonomik dengeler alışılmışın dışında bir değişim yaşadı. Bu durum her ne kadar kuraklık ve anarşi ortamından kaynaklansa da diğer bir aktör ise Avrupa ve Amerika'da yaşanan ekonomik buhranla ortaya çıkan kahve talebindeki düşüşle ilişkiliydi. Yemen'de 1905 Mart-Nisan döneminde muson yağmurları tekrarda görüldü ve ağır bir ekonomik yığıntıya neden olan kuraklık sona erdi. Kuraklığın son bulmasıyla kahve üretiminde verimli bir hasat sezonu gerçekleşti. Böylelikle 1906 yılının ilk altı ayında 20.207 çuval kahve çekirdeği ihraç edildi. Bu sayı bir önceki yılın tamamında ancak 15.460 çuval kadardı⁷⁷. Fakat 1907'de Amerika'da yaşanan ekonomik kriz, Avrupa ve Amerika pazarlarındaki talep azlığını devam ettirdi⁷⁸. Kuraklıktan önce, 1902'de Amerikan kahve ithalatı 1,091,004,252 Pounddu ve bunun 2,688,285 Poundu'nu Yemen Kahvesi oluşturmaktaydı⁷⁹.

Yemen vilayeti için önemli bir gelir kaynağı kahveye olan talep düşüşünde, onun satışı sonrasında yaşanan bir dizi ticari kâr kaybı da yatmaktaydı. Yemen'de kahve çoğunlukla Moka (Mocha) limanı veya Aden üzerinden ithal edilirdi. Aden'e gönderilen Yemen kahvesi de dünya piyasasında "Mocha Coffee" olarak isimlendiriliyordu. Yemen'de üretilen kahvenin dünya piyasası içerisinde kendine has bir ünlülüğü bulunduğundan, Moka kahvesi ismi altında birçok çeşitte kahve satılmaktaydı. Özellikle Hindistan'da üretilip, Basra Körfezi üzerinden satışı yapılan "Malabar kahvesi" Avrupa'ya "Mocha Coffee" olarak satılırdı. Yine farklı bir yol olarak, Yemen'de üretilen kahveye, kalitesiz Etiyopya kahvesi karıştırılıp Mısır'a satılırdı ve bu çoğunlukla Kahire ve İskenderiye'de farklı kalitesiz kahvelerle karıştırılmasıyla devam ederdi⁸⁰. Sonuç olarak ortaya "Mocha Coffee" adı altında Avrupa ve Amerika piyasalarında kötü üne sahip kahve çeşitleri ihraç edildi. Bu durum son tüketicide olumsuz bir imaj yaratmasıyla, Yemen kahvesine olan talep düşüşüne etki eden başka bir sorundu.

3.Yabancıların Yemen Vilayeti ve Çevresinde Toprak Elde Etme Girişimleri

3.1. Aden ve Nevah-i Tis'a Meselesi

Aden, 1635'te Osmanlı İmparatorluğunun Yemen'den çekilmesinden sonra 1735'e kadar San'a'yı idare eden imamlar tarafından yönetilmiştir. 1728'den sonra San'a idaresinin zayıflamasıyla Yemen'in farklı bölgelerinde yerel liderler ortaya çıkmaya başladı⁸¹. Bunlardan en uzun soluklusu ise Güney Yemen mıntıkasında bulunan Lahic Şeyhi idi. O, 1735'te San'a hâkimine olan bağlılığını sonlandırdı ve bölgesinde "sultan" unvanı alarak bir hanedanlık oluşturdu ve bölgeye İngilizlerin gelişine kadar bağımsız bir idare oluşturdu⁸². İngiltere'nin Güney Yemen ile ilişkisi, 1799'da Kızıldeniz'in okyanusa açılan Babül Mendeb boğazının girişinde bulunan Perim Adasını işgaliye başladığını söyleyebiliriz. İngiltere bu hamleyle Mısır'da işgalci kuvvet konumunda bulunan Fransa'nın, Kızıldeniz yoluyla Hindistan'a olası girişimlerini engellemek istemişti. Adanın koşullarının uygunsuzluğu nedeniyle Sultanı Ahmed bin Abdul Karim, İngiltere'ye Aden'de bir üst teklif etti⁸³. Teklif İngilizlerce kabul edildi, fakat 1839'a kadar Aden'de fiili bir yerleşimde bulunulmadı. İngiltere 1839'da buraya bir kömür deposu inşa ederek bölgeye askeri manada giriş

⁷⁶ Bury, *Arabia Infelix*, s. 119-120.

⁷⁷ "Inclosure in No. 69- Economic", *Records of Yemen*, Vol. V, s.493.

⁷⁸ "Report on the Yemen Vilayet, administrative, political and economic, for the period 1st November 1907 to 30th 1908", *Records of Yemen*, Vol. V, s.531.

⁷⁹ "Mocha Coffee", *Monthly Consular Reports*, Vol. LXXIII, September-December 1903, s.98.

⁸⁰ P. L. Simmonds, *Coffee and Chicory: Their Culture, Chemical Composition, Preparation for Market, and Consumption; with Simple Tests for Detecting Adulteration, and Practical Hints for The Producer and Consumer*, E. & F. N. Spon, London, 1864, s.52.

⁸¹ Yacob, "Yemeni opposition to Ottoman rule", s.411.

⁸² Rumbeyoğlu Fahreddin ve Mehmed Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334, s.3.

⁸³ Robert R. Robbins, "The Legal Status of Aden Colony and the Aden Protectorate", *The American Journal of International Law*, Vol. 33, No. 4, 1939, s. 701.

yapmıştır. İlerleyen süreçte İngiltere Aden çevresindeki kabilelerle ekonomik ve askeri ilişkilerini güçlendirdi. İlişkilerin devamı adına da kabilelerle yaptığı anlaşmalarla, onları kendi himayesine aldı. Öyle ki İngiltere XX. yüzyılın başında güney Arabistan’ı himayesi altına almış bulunuyordu. 1872’de Osmanlı İmparatorluğu Yemen’i tekrardan sınırlarına dahil ettiğinde, iki güç arasında sınır çatışmaları yaşandı. Sınır çatışmalarının ana nedeni kabilelerin sınırlar konusunda birbirleriyle yaşadıkları anlaşmazlıktan kaynaklanmaktaydı. Kabile hamileri olarak iki güç de bu noktada bünyelerindeki kabilelerin çıkarlarını koruyacak adımlarda atmaktaydı. İngiltere, koruması altındaki şeyhlerin haklarını savunmak ve Yemen’deki sınır antlaşmasında Türk tarafından daha fazla taviz kopartmak adına, Yemen’deki asi liderleri desteklediği gibi bünyesindeki kabilelere silah desteği vererek onların sınırlarını Osmanlı himayesi altındaki kabilelere karşı genişletmesi için de destekledi.

İngilizler 1839’da Aden’i idaresi altına aldıktan sonra kuzeyde bulunan imamın iddialarına karşı konumunu güçlendirmek istedi. Bu bakımdan Aden’inin çevresinde bağımsız idareler kuran sultanlar ile ilişkiler kurarak bunları himayesi altına alacak politikalar yürütmüştür⁸⁴. Bu politika kapsamında nüfuz alanını, Fazılî, Akrahî, Aşağı Avlakî, Subahî, Abdaî, Havşabî, Alevî, Yukarı Yafaî, Aşağı Yafaî ve Amirî gibi belli başlı kabilelerin bölgelerine yaymıştır⁸⁵. Bölgede kabileleri egemenliğine alan iki ülkenin yine kabileler arası çatışmalar ve çekişmelerle gerildiğine yukarıda değinmiştik. Osmanlı’ya tabi olan Lahic Şeyhinin kardeşi Şeyh Abdullah’ın Aden’de tutuklanması iki gücü karşı karşıya getirmiştir⁸⁶. Sınırların ve kabilelerin bu denli iç içe olması daha sonraki süreçte de aynı durumların yaşanmasına neden olacaktır. Bundan dolayı sınırın belirlenmesi ve kabilelerin birbirleriyle olan mücadelelerinin önüne geçmek amacıyla bir sınır antlaşmasına ihtiyacı duyulmaktaydı. Diğer taraftan resmi bir sınırın olmayışı asilerin takibi ve yine kaçakçılığa karşı yürütülen askeri faaliyetlerde iki devletin de birbirinin mıntikasına girerek karşı tarafın egemenlik haklarını zedelemesine neden olmaktadır.

Ekim 1901’de yapılan görüşmeler neticesinde Yemen ve Nevah-i Tis’a arasındaki sınırı belirlemek için bir komisyon oluşturma fikri üzerinde mutabık kalındı⁸⁷. Komisyon görevine Şubat 1902’de başladı. Fakat görüşmelerde uyuşmazlık İngiliz sınır komisyonunun, yine İngiliz komisyonunda görev almış bulunan Albay Vahab’ın 1881-92’ yılında hazırladığı harita üzerinden sınır hattının düzenlemesi yönündeki talepleri nedeniyle çıktı. Osmanlı sınır komisyonunca Osmanlı arazilerinin de Nevah-i Tis’a içerisine dahil edilmesinden dolayı Albay Vahab’ın haritası kabul edilememekteydi. Bu anlaşmazlık karşısında Osmanlı Devleti, Dalî bölgesinde bulunan Cebel-i Cihaf ve Cebel-i Maferi arazilerine askeri birlikler sevk ederek konumunu güçlendirmek istedi. Karşı bir hamle olarak İngiltere Aden’den bir müfreze göndererek Cebel-i Şu’b ve Celile’ye asker sevk etti. Bu noktadan sonra sınır sorunu iki gücün de birbirlerini askeri önlemlerle karşı tarafı yıldırılmaya yönelik hamleler şeklinde devam etmiştir. İngiltere Hindistan’dan askeri birlik sevk ettiği gibi önce “Hermione” ve “Intrepid” isimli iki savaş gemisini 1905 sonuna kadar ise “Proserpine” ve “Perseus” isimli savaş gemilerini bölgeye göndermiştir⁸⁸. Yine hakimiyeti altındaki kabilelere askeri yardım sağladığı gibi Osmanlı egemenlik alanındaki isyancı kabilelere de üçüncü şahıslar üzerinden silah yardımı yapmaktaydı⁸⁹. Sınır tespitleri kapsamında 1903-1905 yılları arasında komisyon faaliyetlerine devam etmiştir. 1905’te bir sınır mutabakatına varılmış ise de antlaşma ancak 9 Mart 1914’te

⁸⁴ Kübra Cengiz, *Birinci Dünya Savaş Arifesinde Nevahe-i Tis’a Meselesi*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2018, s.81-83.

⁸⁵ Yahya Yeşilyurt, *Yemen’de Osmanlı – İngiliz Mücadelesi (1871-1914)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011, s.197.

⁸⁶ Rumbeyoğlu Fahreddin ve Mehmed Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis’a Meselesi*, s.9.

⁸⁷ Aynı eser, s.15.

⁸⁸ Yeşilyurt, *Yemen’de Osmanlı – İngiliz Mücadelesi*, s.200-207.

⁸⁹ Aynı Tez, s.177.

Londra’da Hakkı Paşa tarafından imzalanarak sınır sorunu çözümlenmeye çalışılmıştır⁹⁰. Fakat savaşın başlamasıyla İngiltere’nin antlaşma ile kabul ettiği koşullarından olan Nevah-i Tis’a bölgesine asker sevk etmesiyle anlaşma meşruluğunu kaybetmiştir.

3.2. Şeyh Said Meselesi Ve Osmanlı İmparatorluğunun Aldığı Önlemler

Şeyh Said, Yemen Vilayetine bağlı Taiz Sancağı sınırları içerisinde yer alan Bab’ül Mendeb’in en uç kesimini oluşturduğundan stratejik bir önemi bulunmaktaydı⁹¹. 1869’da Süveyş Kanalı’nın açılış yılı olarak planlanmıştı ve bu kanalla birlikte Kızıldeniz sahilleri, ticaret gemileri için kömür depoları ve yine ticaret açısından önemli bir bölge olmaya başladı. Bu ihtiyaçları gerekçe göstererek Ocak 1869’da iki Fransız iş adamı (Mass ve Poilex), Bab’ül Mendeb’de stratejik bir nokta olan Şeyh Said arazisini buradaki Haqrani göçebelerinden 80.000 riyal fiyatla satın aldılar⁹². Osmanlı’nın bu satın alma işlemine ilk nasıl tepki verdiği bilinmemekle beraber, onların arazinin satışı hakkındaki ilk bilgileri İngiltere’nin Aden’de görevli bir İngiliz komutanından aldığını bilmekteyiz. Komutanın bu satış ile ilgili bilgileri Yemen mutasarrıfına ulaştırmış olmasına rağmen Osmanlı idarecilerinin bu konuda ciddi bir önlem almadıklarından ve mevcut durumdan şikâyet etmekteydi⁹³. 1870’te Fransız şirketinin Şeyh Said’deki araziye Fransa hükümetine satması sonrasında, Osmanlı Devleti Fransa hükümeti nezdinde durumu protesto etmiştir. Bunu 1872’de “Eses” isimli Fransız kruvazörünün Şeyh Said’i işgal etmek adına karaya asker çıkarma girişiminde bulunduğu başarısız bir hamle takip etmiştir⁹⁴. Şüphesiz bu hamle ile Fransa, Şeyh Said arazisindeki meşruluğunu güçlendirmek istemişti. Öyle ki, bu satın alma işlemi Osmanlı Devleti nezdinde hiçbir girişim olmadan doğrudan bölgedeki kabilelerce yapılan ikili anlaşmayla gerçekleştirildiğinden, Osmanlı Devletince anlaşmanın hükmü yoktu. Osmanlı Devleti ilerleyen süreçte, Fransızların Şeyh Said’e yerleşmelerine engel olmaya yönelik bir dizi fiili hamlelerde bulundu. Buna karşı Fransa hükümeti, Osmanlı Devlet’inin bölgeden vergi alamadığını dolayısıyla bahsi geçen arazinin doğrudan Osmanlı kontrolünde olamayacağını ileri sürerek Osmanlı egemenliğinin meşruluğuna yönelik hamlede bulundu⁹⁵.

Fransa’nın Şeyh Said arazisini devletler arası bir meseleye dönüştürmesinde, Kızıldeniz’in girişinde Bab’ül Mendeb boğazının karşısında bulunan Perim Adası’nın 1857’de İngiltere tarafından ikinci kez işgal edilerek daimî bir nokta teşkil etmesi yer almaktaydı. Bu noktada İngiltere, Kızıldeniz’de giriş çıkışları kontrol eden bir mevkiye sahip olmuştu. Fransızlar Şeyh Said arazisini ele geçirerek bu nokta da İngiltere’yi dengelemeye ve Yemen ticaretine yön verebileceklerine inanmaktaydılar⁹⁶. Genel itibariyle Fransa-Prusya savaşı sonrasında Fransızların Şeyh Said’e olan ilgisi azalmış bulunuyordu. Hatta 1873’te İngiltere’nin Bab’ül Mendeb burnuna kadar uzanan sahada hâkimiyetini tasdik eden bir antlaşma, Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında imzalanmıştır. 1884’te Şeyh Said, Osmanlılar tarafından kesin olarak ele geçirilmiş, Türk birliklerinin Şeyh Said arazisinde kalıcı istihkamlar da inşa etmiş olmaları karşısında Fransa Hükümeti mevcut duruma rıza göstermek zorunda kalmış bulunmaktaydı⁹⁷. Fakat tam anlamıyla Fransa’nın bölgeye olan ilgisinin kaybolmadığını Türk-İtalyan Savaşı’nda, İtalya’nın Şeyh Said’i bombardıman etmesi karşısında

⁹⁰ Rumbeyoğlu Fahreddin ve Mehmed Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis’a Meselesi*, s.19.

⁹¹ Rumbeyoğlu Fahreddin ve Mehmed Nabi, *Şeyh Said Meselesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334, s.2.

⁹² Caesar E. Farah, *The Sultan’s Yemen, Nineteenth-Century Challenges to Ottoman Rule*, I. B. Tauris & Co. Ltd. London 2002, s.131-132.

⁹³ İlhan Ekinci, “Kızıldeniz’in Güneyinde Rekabet – Şeyh Said ve Fersan Adaları Meselesi”, *Belleten* LXIX, 255, TTK Yay. Ankara 2005, s.571-572.

⁹⁴ Rumbeyoğlu Fahreddin ve Mehmed Nabi, *Şeyh Said Meselesi*, s.2.

⁹⁵ Durmuş Akalın, “Yemen’de Şeyh Said Adlı Arazi Çevresinde Osmanlı-Fransız Rekabeti (1868-1912)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/1, 2015, s.12-13.

⁹⁶ “Paris - January 22nd 1897”, *Records of Yemen*, Vol. IV, (Ed. Doreen Ingrams and Leila Ingrams), Archive Edition 1993, s.493.

⁹⁷ Akalın, “Yemen’de Şeyh Said Adlı Arazi Çevresinde”, s.28.

İtalya’yı protesto ederek arazinin Türk toprağı olmadığını, kendilerine ait olduğunu ileri sürmelerinden anlamaktayız.

Sonuç itibariyle Osmanlı Devleti’nin, Şeyh Said meselesiyle Avrupa’nın bölgeye olan ilgisine karşı, bölgenin kendisine ait olduğuna dair birtakım önlemler alma ihtiyacı hissettiğini görmekteyiz. Özellikle iletişim sorununun varlığından dolayı telgraf hatlarına daha fazla önem vermeye başladı. Diğer bir girişim ise burada bir koğuş, bir istihkâm, bir bölüklük kışla, iki top ve tepenin üst noktasında bir karakol, cephanelik, bir telgrafhane ve cami inşa ettirildi. Karakolda resmi günlerde sancak çekilerek, Şeyh Said önünden geçen gemilere de selam merasimi yapılmaya başlandı. Böylelikle Osmanlı Devleti’nin arazi üzerindeki hakimiyetini meşrulaştıran hamlelerle Fransızların taleplerine karşı cevap verilmeye çalışıldı⁹⁸.

3.3. Farasan Adaları Ve Alman İstekleri

Farasan Adaları Yemen Vilayetinin kuzeybatı sahilleri karşısında bulunan irili ufaklı birçok ada grubundan oluşmaktadır. Osmanlı idari taksimatında Yemen Vilayeti sınırları dahilinde bulunmaktaydı. Farasan su ve tarım bakımından sınırlı imkanlara sahip olduğundan az bir nüfus sahipti ve yerleşik halk genel itibariyle balıkçılık ve inci ticareti üzerinden geçimini sağlamaktaydı. Farasan Adaları, Kızıldeniz sahilleri ve adaları gibi Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla birlikte lojistik ve stratejik açıdan önemli bir nokta haline gelmiştir. 1900’lü yılların başında Almanya, Farasan’ın Kum Adası’nda Uzak Doğu’daki savaş nedeniyle gidip gelen savaş gemilerine kömür sağlanması adına bir kömür deposu inşası için Babiâli’den imtiyaz talep etmiştir. Fakat Osmanlı Devleti bu imtiyazın diğer ülkeler için bir emsal teşkil edeceğini ve diğer ülkelerin de böyle istekleri olacağından bu talebi reddetmiştir⁹⁹. Fakat bu diplomatik girişimden bir netice alamayan Almanya, 20 Ekim 1900’de Kum Adası’na 20 ton kömür ve depo malzemeleri sevk etmişti¹⁰⁰. Sonraki süreçte Almanya, Türk tarafına, burada inşa edilecek deponun arazinin kiralanmasını ve Alman askerlerinin de korumasına olanak sağlayacak bir imtiyaz talebinde bulundu. Osmanlı hükümeti ise burada bir kömür deposu inşa ederek onlara kömür depolarının kiralanabileceğini ve ancak buranın güvenliği için iki adet Alman askerinin görev yapabileceği alternatif bir seçenekle Almanya’ya cevap verdi¹⁰¹.

Bu alternatif adım Almanya ile gelişen ilişkilerin bozulmasının önüne geçmek adına bir oyalama girişimiydi. Hükümet daha sonrasında adadaki egemenliğine mal olacak bir zemine mahal vermemek adına kömür deposunun kendisi yaparak kömür satmayı teklif etmiştir¹⁰². Fakat bu fikre Almanların sıcak bakmadığını, onların herhangi bir girişimde bulunmayarak burayı terk etmelerinden anlamaktayız. Öyle ki 1905 tarihli bir raporda, istediklerini elde edemedikleri için 100 ton kadar kömürün ve buraya bir iskele inşa etmek adına getirdikleri kerestelerin çıkarıldıkları sahile dağılmış vaziyette olduğunu görmekteyiz¹⁰³. Almanya’nın buradaki yığınağını tahliye etmeyerek defacto bir durum yaratmak niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki 1905’te ve 1908 tarihlerinde dahi Babiâli nezdinde girişimlerde bulunarak isteklerinin karşılanmasını talep etmekteydiler. Fakat 1. Dünya Savaşı’yla birlikte adanın İngilizler tarafından işgali nedeniyle 1901 yılında Almanya ile varılan anlaşmanın yerine yeni bir anlaşmanın yapılması gündeme gelmiştir¹⁰⁴.

Sonuç

⁹⁸ Ekinci, “Kızıldeniz’in Güneyinde Rekabet”, s.577-579.

⁹⁹ Fahreddin ve Mehmed Nabi. *Fersan Adaları Meselesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334, s.3.

¹⁰⁰ “Particulars regarding the acquisition of Farasan by the German Government furnished by a respectable native at Hodeida, an employe of well-known local firm at Aden”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.791.

¹⁰¹ Rumbeyoğlu Fahreddin ve Mehmed Nabi. *Fersan Adaları Meselesi*, s.4.

¹⁰² Ekinci, “Kızıldeniz’in Güneyinde Rekabet”, s.589-590.

¹⁰³ “Commander Hill to Senior Naval Officer, Aden”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.795.

¹⁰⁴ Fahreddin ve Mehmed Nabi. *Fersan Adaları Meselesi*, s.4.

XIX. yüzyıl dünyanın hızlıca küreselleştiği ve bu küreselleşmeye bağlı yeni pazarların, ticari yolların ortaya çıktığı bir yüzyıl olmuştur. Bu küreselleşmenin ortaya çıkardığı en önemli gelişmelerden biri de dünya ticaretini büyük ölçüde değiştirmesi bakımından Süveyş Kanalı'nın açılmasıdır. Süveyş Kanalıyla birlikte eskiden büyük oranda Osmanlı İmparatorluğu hakimiyeti altında bulunan Kızıldeniz, artık uluslararası bir statüye yükselmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yol üzerindeki topraklarını koruması güçleşmiştir. Kızıldeniz'de güçlü kıyıdaş ülkelerin bulunması büyük sorunları da beraberinde getirmekteydi. Güçlü komşular sorununun yanında, isyanların yarattığı anarşi ortamından memnun olmayan bir halk kitlesi de oluşturmuştu. Bu hoşnutsuzluk görevini kötüye kullanan idari memurların varlığıyla da zaman zaman isyanlara neden olmaktadır. Osmanlı idaresine karşı hoşnutsuzluk ise 1902'de başlayan kuraklığın yarattığı kıtlık ile en yüksek noktasına ulaştı. Öyle ki kıtlığın toplum üzerinde yarattığı manevi ve ahlaki çöküntü inanılmaz bir boyuta çıkmıştı¹⁰⁵. Kıtlık sonrası dönemde toplumun daha radikal inançlar çevresinde örgütlendiği görülebilmekteydi, kıtlık öncesinde Şii imamlara karşı Osmanlı idaresini destekleyen Şafii mezhebine mensup yerliler arasında, Seyid İdrisi'nin yarattığı "ilahi" imaj geniş bir taraftar toplayabilmişti. Yemen'de kabilelerinin kendi başlarına hareket etmeleri de başlı başına bir sorun yaratmaktaydı. Yemen'e ekonomik ve siyasi ilginin arttığı bu süreçte isyancılara, yabancı ülkeler tarafından sempatiyle yaklaşılmaktaydı¹⁰⁶. Emperyal devletlerin bu süreçte kurdukları ilişkiler Türk-İtalyan Savaşı'nda ve I. Dünya Savaşı'nda iş birliğine gidecekleri kabileleri tanıma fırsatı sağladı. Yemen'de Osmanlı yönetimine sadık kabileler de bulunmaktaydı. Zeydiler ve İdrisi'nin isyanlarına dahil olan kabileler çoğunlukla isteksiz bir şekilde bu isyanlarda bulunuyordu¹⁰⁷. Yine İmam Yahya'nın 1911 Dean Anlaşmasıyla kazanılması I. Dünya Savaşı' süresince, Yemen'de Türk birliklerinin tutunması açısından önemli bir müttefiklik yaratmıştı¹⁰⁸. Fakat İmam'ın sadakati en nihayetinde İngiltere ve İdrisi'nin politikalarına karşı duyduğu rahatsızlıktı.

Yemen İsyancıları Osmanlı Devleti için büyük kayıplara neden olmuş ve çözülmesi zor bir mesele olarak içinde bulunduğu son yüzyıla damga vurmuştur. Anadolu ve Balkanlardan getirilen insan kaynağı isyanların bastırılmasında harcanmıştır. Fakat tam manasıyla kesin başarılar elde edilemediğinden, Arap coğrafyasının güvenliği için devletin kaynakları kesintisiz bir şekilde harcanmaktaydı. Öyle ki sadece 1905 isyanında Yemen'e 55 bin asker sevk edildi, bunlardan 30 bini Yemen'de hayatını kaybetti. 30 bin askerin, 9 bini sadece kolera salgını nedeniyle hayatını kaybetmişti. Osmanlı Devleti yılda ortalama 10 bin adam ve 500 bin Pound'u Yemen'de isyanları bastırmak için harcamaktaydı¹⁰⁹. İnsan ve mali kaynaklardaki kayıpların yüksekliğinden dolayı askeri operasyonlar, asilerin çıkardığı isyanları bastırıp mühimmatları toplanmadan sonlandırılmak zorunda kalınmaktaydı. Bölge silahlardan arındırılmak yerine kabile şefleri nezdinde girişimlerle devlete bağlılıkları tekrardan sağlanmaya çalışılırdı. Bu kapsamda kabilelere ayrı ayrı para ödenerek

¹⁰⁵ İngiltere'nin Hudeyde Viskonsülü G. A. Richardson, raporlarında açlığın boyutunu çarpıcı şekilde aktarmaktaydı. Onun kayıtlarından gümrük binası ve çevresinde birçok insanın gemilerle ithal edilen ürünlere erişmek adına konakladığını, sokakta açlıktan hayatını kaybeden birçok insan cesedinin yer aldığını öğrenmekteyiz. Notlarında Yemen'de yaşanan kıtlığın boyutunu daha iyi anlayabileceğimiz kayıtlara da yer vermektedir. Öyle ki kıtlık ve savaş gibi olağan üstü durumlarda her toplumda görülebilecek toplumsal ahlaki çöküntüye 1903-1905 Yemen kıtlığında rastlamak mümkündür. Richardson, gıda maddelerine ulaşmak amacıyla yerliler arasında eşlerini ve kızlarını Osmanlı memurlarına satma hadiselerinin yaygınlaştığına dikkat çekmekteydi. *Records of Yemen*, Vol. V, s.419-420; Açlığın toplumlarda yozlaşmaya ve bireyler üzerinde ahlaki yıkımlara neden olduğu II. Dünya Savaşı'nda ve sonrasındaki çalışmalarda daha iyi anlaşılmıştır. Özellikle ailevi bağlar çocuk-ebeveyn ilişkisindeki kopukluklar açısından geniş bilgi için bkz., Helene J. Sinnreich, *The Physical, Mental, and Social effects of Hunger, The Atrocity of Hunger, Starvation in the Warsaw, Lodz, and Krakow Ghettos during World War II*, Cambridge University Press (Çevrimiçi Baskı February 2023).

¹⁰⁶ Baldry, "al-Yaman and the Turkish Occupation", s.175.

¹⁰⁷ Yaccob, "Yemeni opposition to Ottoman rule", s.416.

¹⁰⁸ Ü. Gülsüm Polat, *Türk-Arap İlişkileri, Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.155.

¹⁰⁹ Baldry, "al-Yaman and the Turkish Occupation", s.176-179.

sadakatleri satın alınma yolu hükümet tarafından daha ekonomik bir çözüm olarak değerlendirildi¹¹⁰. Yemen’de Osmanlı hükümeti sadece Avrupalı güçlerle veya isyanlarla uğraşmamaktaydı. İsyanların Yemen ekonomisi ve tarımı üzerinde yarattığı tahriplerin iyileştirilmesi için de mücadele etmekteydi. Osmanlı nüfuzunun sağlanması açısından ıslahat hamleleri kapsamında okul, yol ve ibadethane yapımı ile ekonomik gelişim açısından tarımın geliştirilmesi adına hamlelerde bulunulmaktaydı. İslahat kapsamında yerlilerden oluşturulmak üzere bir ordu dahi teşekkül edilmesi planlanmıştır ve bu kapsamda Milli Taburlar organize edilmiştir¹¹¹. Diğer bir taraftan telgraf ve demir yolu projeleriyle merkez ile olan iletişimini güçlendirerek denetimin sağlanması amaçlanmıştır. Fakat bu girişimler de sık sık yaşanan isyanlar ve en nihayetinde I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla muvaffak olunamamıştır.

¹¹⁰ İnönü, *Genç Subaylık Yıllarım*, s.86-87.

¹¹¹ “Sir N. O’Conor to the Marquess of Lansdowne”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.432.

EKLER:**Ek-1:**

BRITISH MONETARY SYSTEM (for calculations contained within the Roseboom Books):

Given: Pound (£)
 Shilling (s) - 20 shillings = 1 pound.
 Pence (d) - 12 pence = 1 shilling.
 240 pence = 1 pound.
 Farthing (f) - 4 farthings = 1 pence.
 48 farthings = 1 shilling.
 960 farthings = 1 pound.

The Roseboom Books, when recording account information, usually have three (3) columns representing Pounds, Shillings, and Pence. For example:

	£	s	d
One widget	3	2	1

This would be pronounced: "three pounds, two, & one" (representing three pounds, two shillings, and 1 pence).

In some instances when recording money outside of the three column format and when pounds are not listed the 18th century format of £/3 is used. This would be pronounced: "six and three (representing six shillings and three pence).

It is important to remember that 13 pence = 1 shilling and 1 pence; and 21 shillings = 1 pound and 1 shilling¹.

A calculation example using the above is as follows:

115 Gal's of Rum @ 3/4 = 19 Pounds, 3 Shillings, 4 Pence

Step 1: Gal's X's shillings

¹ One pound and one shilling is also represented by a coin known as a guinea. For our calculation purposes, however, we won't concern ourselves with the Guinea. The Guinea is a gold coin, originally made of gold from the Guinea coast of Africa. The Guinea came into existence in 1663, under Charles II, when first issued they were worth one pound, or twenty shillings. The value of the guinea had fluctuated over the years from 20 to 30 shillings. A Royal Proclamation of September 1717 fixed the value of the guinea at 21 shillings. In the Great Re-coinage of 1816, the guinea was replaced as the major unit of currency by the pound. Although the last guinea was minted in 1813, the guinea as a monetary unit continued until decimalization in 1971 (http://www.dicamillocompanion.com/british_money.html).

$$115 (3) = 345 \quad \frac{345 \text{ shillings}}{20} = 17.25 \text{ Pounds}$$

$$20 (.25 \text{ Pounds}) = 5 \text{ Shillings}$$

Step 2: Gal's X's pence

$$115 (4) = 460 \quad \frac{460 \text{ Pence}}{12} = 38.333 \text{ Shillings}$$

$$12 (.0333) = 3.99 \text{ or } 4 \text{ Pence}$$

Summary:	£	s	d	
	17	5		
	0	38	4	
	17	43	4	
	+2	-40	0	Convert excess shillings to pounds (20
Shillings = 1				pound). Then add the number of pounds that
were	19	3	4	converted.

<https://www.nps.gov/fost/learn/historyculture/upload/BRITISH-MONETARY-SYSTEM.pdf> erişim tarihi [08.05.2024]

Bibliyografya

Basılmış Arşiv Belgeleri

Records of Yemen, Vol. IV (1872-1899), Vol. V (1900-1914), Vol. VI (1914-1923) (ed. Doreen Ingrams and Leila Ingrams), Archive Edition 1993.

Qatar Digital Library

IOR/L/MIL/17/16/14

Hatırat, Kitap ve Makaleler

ABİŞ, Recep Ali, *I. Dünya Savaş’ında Kızıldeniz’de Osmanlı Adaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya 2021.

AKALIN, Durmuş, “Yemen’de Şeyh Said Adlı Arazi Çevresinde Osmanlı-Fransız Rekabeti (1868-1912)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/1, 2015, s.1-44.

AKALIN, Durmuş, “Kızıldeniz’de Cibuti Üzerinden Yapılan Silah Kaçakçılığının Yemen’e Etkileri ve Osmanlı Devleti (1898-1914)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.34, Sayı.58, 2015, s. 651-686.

BALDRY, John, “al-Yaman and the Turkish Occupation 1849-1914”, *Arabica*, T.23, Fasc. 2, 1976, s.156-196.

BARLAK, Yasemin, *Dinî ve Siyasî Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872-1909)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2013.

BAYTAR, Fatıma Hilal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yemen’de Zeydi İmam Yahya’nın İsyanı (1904-1914)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2015.

BURY, George Wyman, *Arabia Infelix or the Turks in Yamen*, Macmillan and Co., Limited, London 1915.

CENGİZ, Kübra, *Birinci Dünya Savaş Arifesinde Nevahi-i Tis’a Meselesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2018.

ÇAKAR, Sinan, *Kızıldeniz’de İnsan ve Silah Kaçakçılığı (1890-1910)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019.

DRESCH, Paul, *Tribes, Government and History in Yemen*, Clarendon Press, Oxford 1989.

DUYSAK, Cabir, *Osmanlı Belgelerine Göre Asîr Bölgesi’nde Seyyid İdrisî İsyanı ve Sonuçları (1908-1918)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

EKİNCİ, İlhan , “Kızıldeniz’in Güneyinde Rekabet – Şeyh Said ve Fersan Adaları Meselesi”, *Belleten* C. LXIX, Sayı: 255, TTK Yayınları., Ankara 2005.

FARAH, E. Farah, *The Sultan’s Yemen, Nineteenth-Century Challenges to Ottoman Rule*, London: I. B. Tauris & Co. Ltd, 2002.

GÖKALP, Yusuf, “Zeydiyye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul, 2013.

GREEN, Thomas, *Italian Relations with Yemen, 1904-1912*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Department of History and Archaeology of the American University of Beyrut, Lübnan Beyrut, 1967.

- GROHHMANN, Adolf “Yemen”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul, 1986.
- İNÖNÜ, İsmet *Genç Subaylık Yıllarım, 1884-1918*, (S. Selek, Haz.) İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi, 1997.
- İZZET PAŞA, Ahmet, *Feryadım*, (Haz. S. İ. Furgaç,- Y Kanar), C.1, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- KORKMAZ, Mehmet, *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz’de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.
- KURT, Halil, “Yemen”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.43, İstanbul 2013.
- PAŞA, Rüştü, *Ah O Yemen’dir Yemen Hatıratı*, Haz. F. Yılmaz, Berikan Yayınevi, Ankara 2004.
- POLAT, Ü. Gülsüm, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yemen ile İlişkiler (1911-1938)” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33 (2): 96, 2017, s.113-154.
- POLAT, Ü. Gülsüm, *Türk-Arap İlişkileri, Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- ROBBINS, R. Robert, “The Legal Status of Aden Colony and the Aden Protectorate”, *The American Journal of International Law*, Vol. 33, No. 4, 1939, s. 700-715.
- RUMBEYOĞLU, Fahreddin, Mehmed NABİ, *Aden ve Nevâhi-i Tis’a Meselesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul (1334a)
- RUMBEYOĞLU, Fahreddin, Mehmed NABİ, *Fersan Adaları Meselesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul (1334c).
- RUMBEYOĞLU, Fahreddin, Mehmed NABİ, *Şeyh Said Meselesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul (1334b)
- WEIR, Shelagh, *A Tribal Order, Politics and Law in the Mountains of Yemen*, Texas: University of Texas Press, 2007.
- YACCOB, A. Rauh, “Yemeni opposition to Ottoman rule: an overview”, *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, Vol. 42, Papers from the fifth meeting of the Seminar for Arabian Studies held at the British Museum to 30 July 2012, s. 411-419.
- YEŞİLYURT, Yahya, *Yemen’de Osmanlı - İngiliz Mücadelesi (1871-1914)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011.